

ПЪРВООБРАЗЪТ НА „МОЕТО ПЪТУВАНЕ ПО СТАРА ПЛАНИНА“

Дочо Леков

Мемоарите на Панайот Хитов „Моего пътуване по Стара планина“ са една от най-интересните книги в българската мемоаристика не само по съдържание, но и със своята „творческа история“. Природно умен и съобразителен, Хитов става грамотен едва на тридесет и осем години. През 1868 г. той започва да работи над своите мемоари. Негов пръв помощник, който взема участие в снабдяването на воеводата с някои документи, в уточняването на известни факти, както и в преписването на оригинала, е Петър Берковски.

През 1873 г. Каравелов издава в Букурещ мемоарите на Хитов. Но веднага след тяхното отпечатване започват обвинения срещу редактора от страна на някои негови противници за „вмешателство“ и фалшификация на текста. Направените сравнения по-късно между публикацията и запазената част от записките на Хитов изясняват тенденциозния характер на тези обвинения. Наистина Каравелов внася корекции в ръкописа на воеводата, но те не засягат достоверността на фактите, не влизат в противоречие с нито едно твърдение на автора. Редакторът е искал да направи мемоарите по-четивни и увлекателни — затова е обработил текста като стилист и художник и е вмъкнал някои подробности, за да раздвижи описанието, да даде по-голям колорит на пейзажа.¹

Изясняването на въпроса за редакторската работа на Каравелов над мемоарите не означава, че всички проблеми около тях са осветлени. Необходимо е да се проучи например въздействието на „Моего пътуване по Стара планина“ както върху българския читател от времето на Възраждането, така и във връзка с появата на някои други мемоари; да се разбере кой дава идеята и оказва по-конкретна помощ на воеводата в процеса на неговата работа; да се проучи дали Каравелов редактира дневника на четата, включен в книгата, или не.

Изясняването на тези въпроси изисква откриването и проучването на нови архивни документи, уточняване на някои факти от живота и дейността на Хитов. С оглед на това внимание заслужава намереният от нас ръкопис на Иван Кършовски „Кратка история и животописане на Панайот Хитова, главен воевода на народните чети в 1867 год. в Стара планина (От 1857 год.—1867)“. Ръкописът, към който е прикрепен дневникът на четата и непълният списък на четниците, се състои от 60 големи листа. Той се съхранява в архивната сбирка на Българската академия на науките — в архива на Васил Д. Стоянов.

Иван П. Кършовски е известен деец на революционното движение — участва във въстанието на Дядо Никола, в Първата и Втората българска легия, както и в опълчението. Начетен и любознателен, той е учител, сътрудник на възрожденския периодичен печат, редактор на „Vulturul“, преименуван по-късно в „Independenta Nationala“. Заедно с брат си Кръстьо (Кънчо) през 1867 г. участва в четата на Панайот Хитов като главен писар и съветник на воеводата.

¹ Вж. уводната статия на проф. д-р Ст. Младенов, Панайот Хитов — борец за свободата на България — Моего пътуване по Стара планина и животописане на някои български стари и нови войводи. Второ допълнено издание, С., 1934; Ал. Бурмов, Панайот Хитов и неговите записки — Моего пътуване по Стара планина... Редакция, увод и бележки от Александър Бурмов; Св. Гюрова, Л. Каравелов като редактор на П. Хитовата книга „Моего пътуване по Стара планина“, сб. Изследвания и статии за Любен Каравелов, С., 1963.

Напълно вероятно е Хитов, помолен от своите четници, по своя инициатива или по внушение на Кършовски, да е разказал пред четата най-интересните събития и случки от хайдучкия си живот, които главният писар записва. Така според нас се явява първият вариант от мемоарите „Моето пътуване по Стара планина“, в който се описва периодът от началните стъпки на Хитов като хайдутин до пролетта на 1867 г.

Кършовски разбирал стойността на една мемоарна творба, написана лично от Хитов. Затова може би той, без да се изключва намесата и от страна на Раковски и Каравелов, е първият, който го насочва към нея. При това му посочва и образец — своите бележки. Хитов, въодушевен от тази хубава идея, пристъпва към осъществяването ѝ, като преди това се научава да чете и да пише.

Отпечатаните Хитови мемоари не намаляват стойността на бележките на Кършовски. Наистина, съпоставени с ръкописа на воеводата, с преписа на Берковски и с редактирания им вариант от страна на Каравелов, те показват не само близост по композиция в общия тон на повествованието, но в описването и на отделните събития и лица, станали известни още през 1873 г. с публикуването на книгата. В бележките на Кършовски обаче има неща, които допълват казаното от Хитов в „Моето пътуване по Стара планина“. Дадени са повече подробности за някои лица, събития и места, за маршрута на четата и т. н. От тях се добива по-пълна представа например за изпращането на Хаджи Димитър при Раковски, за въздействието на поемата „Горски пътник“, за някои детайли в характера на воеводата.

Записвал не по диктовка, а по памет, понякога Кършовски допуска неточности в датите, в последователността на фактите. Независимо от това ръкописът му не губи своето значение не само с допълнителните данни, които съдържа, но и като първообраз на Хитовите мемоари.

Особена стойност има дневникът на четата, воден от Кършовски и прикрепен към неговите бележки. Той е или оригиналът, или точен препис от него. Дневникът започва от 28 април 1867 г. и завършва със събитията от 6 август с. г., когато четата се прехвърля в Сърбия.

В съпоставка с публикациите му — в книгата на Хитов под редакцията на Каравелов и на Петър Берковски в „Из миналото“, т. I — дневникът дава повече исторически сведения за лица, легенди, местности и др., които са от значение за установяване на точния брой на четниците, на местата, където са се водили сраженията и т. н. В публикувания му вариант например липсват бележките за 20 юни, по-бегло са предадени събитията от 28, 29, 30 април, от 20 юли и т. н. Оригиналният съдържа и повече подробности за отношението на народа към четниците, за готовността му да им помогне.

Дневникът на Хитовата чета, включен към бележките на Кършовски, ни помага да си доизясним и някои принципи от редакторската практика на Каравелов.

Когато редактира мемоарите на воеводата, Каравелов е склонен към някои допълнения и корекции, без да влиза, както отбелязахме вече, в противоречие с концепциите на автора. При работата си над дневника той проявява изключителна добросъвестност. Само в бележката за 24 май редакторът пропуска ненужното „до 27“, а в посоченото за 3 август заменя глагола „прехвърлихме“ с „превалихме“. А това показва вече съвсем определено научния му подход към историческите паметници и сведения, потвърждава добросъвестната му работа над „Моето пътуване по Стара планина“.

Към бележките на Кършовски „Кратка история и животописан'е на Панайот Хитова, главен воевода на народните чети в 1867 год. в Стара планина (От 1857 год.—1867)“ е включен и списъкът на Хитовите четници. Той е поместен във второто допълнено издание на мемоарите, излязло под редакцията на проф. Ст. Младенов. А това е още един аргумент, че първообразът на „Моето пътуване по Стара планина“ трябва да се търси в изключително ценните бележки на Кършовски. В такъв смисъл ръкописът на главния писар на воеводата ще подпомогне цялостното изследване на неговите мемоари не само като историческа, но и като литературна творба, ще допълни характеристиката на някои събития и лица, ще покаже по-определено въздействието на устното и писменото слово в освободителната борба.

Бележките на Кършовски заедно с дневника и списъка на четата и едно по-обстойно изследване за тях са предадени за публикуване в Известията на Института за история при Българската академия на науките.